

АЛМАНАХ ТАЛИЈА (1829) ПИСАТЕЉИЦЕ ЈУЛИЈАНЕ РАДИВОЈЕВИЋ: ЧИЊЕНИЦЕ, РЕЦЕПЦИЈА, НАУЧНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

Апстракт: Као први алманах на српском језику који је уредила и ауторски исписала жена, *Талија* (1829) Јулијане Радивојевић (1798 – после 1837) данас је истраживачки подједнако значајна као културна чињеница своје епохе и као предмет касније интерпретације научника посвећених алманашкој или женској књижевности. Теза овог рада је да је чин освајања ауторства у овом алманаху био двострук: кроз њега је Јулијана Радивојевић учвршћивала *књижевно* ауторство у ужем смислу – с обзиром на његов статус у жанру алманаха у датом тренутку, и књижевно ауторство као *женско* – с обзиром на његов статус у контексту укупног књижевног поља у првој половини 19. века. Теза рада је и да је стицајем околности сама ауторка нарученом аутобиографском белешком нехотично усмерила каснији књижевноисторијски наратив о своме раду. Трећа теза је да процес интерпретације овог алманаха сто(педесет) година касније на својеврстан начин понавља модел процедуре *освајања* ауторства које је Јулијана Радивојевић спровела кроз његово писање и објављивање. Тај процес може се пратити од збирке Јана Колара (1832), лексиконских одредница Стојана Новаковића (1869) и Константина Вурцбаха (1872) те чланака Данила Живаљевића (1901) и Крешимира Георгијевића (1958), преко студије Стевана Радовановића (1976), која заузима централно место у проучавању *Талије*, па до њене интерпретације у склопу монографије *Алманаси Вуковој доба* (1979) Јована Деретића. За ову анализу је индикативно то што су песнички статус и књижевна вредност већ били признати ауторки у ранијим чланцима и студијама, да би се код Деретића они изнова успостављали, а затим и наизглед изгубили са академског хоризонта, па се тако отвара простор за разматрање нестабилности статуса женског ауторства у (српској) култури и науци, његовим цикличним заборављањима и признавањима у оквирима доминантних академских интерпретативних пракси. Поред тога, будући недоступан у библиотекама у Србији, алманах *Талија* у актуелним феминистичким приступима који ову књигу сматрају изразито важном за историју женске књижевности, парадоксално, могао је бити описан у свега неколико реченица (Магдалена Кох 2007, 2012).

Кључне речи: Јулијана Радивојевић, *Талија*, алманаси, женско ауторство, књижевни жанрови, часописни жанрови, просвећеност, романтизам, српска књижевност, Стеван Радовановић.

1. Чињенице, контексти, сећање и заборав

Објавивши алманах *Талија*, као издавачица, уредница и ауторка свих његових чланака (прозних и песничких), Јулијана Радивојевић је 1829. године постала чињеница српске књижевности и српског новинарства. Постављајући своје име као део пуног наслова алманаха (*Талија за јодину 1829. од Јулијане Радивоевичъ рожд. Вѣтшович. у Пешии*) и потписавши се у посвети својом вокацијом (*Милом роду србском посвећуе књижицу ову Писателъица*), па испод уводног чланка, насловљеног „Мили роде!“, још једном пуним именом и презименом односно

презименима¹, Јулијана Радивојевић се недвосмислено и самосвесно обзнанила као *књижевница* и *ауторка*. Штавише, она је своју ауторску позицију на самом почетку уводног чланка крајње прецизно експлицирала, и то и с обзиром на (с) писатељску мотивацију, као и с обзиром на припадност женском полу којем је приступ образовању ограничен:

Усиленије наши учени, који се о просвештенију рода свог труде, да га другим просвештеним народима уподобе; дало је мени слабој повод, и слободу штогод написати, и роду мом поклонити. – Зато овде нека нитко не очекива штогод мудро, а премного, и нек само помисли пре нег што читати почне, да сам жена, која нити с филозофијом, нити пак с високим наукама позната јесам, но само од оног, што ми природа, и дневни мој труд одрекао није, употребленије чиним (*Талија* 1829: непагинирано, усклађено са данашњим правописом С. Б.).

Што је за ову тему подједнако важно, или чак још важније, Јулијана Радивојевић се одмах затим као ауторка позиционира и у контекст европске женске књижевности, односно, и другим речима, транснационалне женске књижевне традиције. Она, наиме, пише: „Прем да сам, у инострани Нација велике и славне Писатељице читала, то мислила сам, да нити мени нити Роду мом на шкоду бити хоће, ако им само издалека следовати будем“ (Исто).

Колико је прецизно те и наредних година алманах био читан није (било) могуће утврдити. У сваком случају његова ауторка ће, убрзо, постати и чињеница панславистичког књижевног концепта и ући у процес шире рецепције у оквиру словенских књижевности као и, назовимо је тако, аустроугарске славистике.

1. 2. Јан Колар и *Кћи Славије*

Наиме, Јан Колар (Jan Kollár, 1793–1852), предромантичарски песник и идеолог панславизма, саставио је 1824. године хибридно песничку збирку *Кћи Славије* (*Slávy Dcera*), у којој је кроз сонете представио словенску историју, митологију, топониме, личности и јунаке и, између осталог, и песникиње словенских књижевности. Збирка је током низа година објављивана на чешком језику у Прагу уз стална проширења, у неколико издања (1824, 1832, 1845). При томе је Колар уз издање из 1832. године објавио коментаре као објашњења уз поједине сонете, означивши тачно по бројевима на који сонет се које објашњење односи. У ту сврху је замолио Јулијану Радивојевић да приложи своју аутобиографију. Чињенице о целини опуса и живота писатељице Јулијане Радивојевић данас су доступне, дакле – и то је једна од теза овога рада – захваљујући пре свега Јану Колару и његовој панславистичкој делатности, и – што је још једна теза – захваљујући томе што их је и како их је *ауторка сама* изложила у писму овоме панслависти. До тог се закључка долази када се, као што ће то овде бити случај, записи о писатељици читају по оном реду по којем су се у јавности појављивали.

Због тога, потребно је дати неколико основних чињеница о деловању Јана Колара важних за нашу тему. Како напомиње Александра Корда Петровић, Колар је „читао свој живот провео далеко од родног места Мошовице у Словач-

¹ У Пешти 1. марта 1829. / Јулијана Радивојевић / Рожд. Вијатович

кој“, а по њеном мишљењу „његово песничко и научно дело било је мотивисано путовањима“ (Корда Петровић 2016: 640). То би се, дакле, могло тврдити и за поменути *лирско-ејски сјев у њеј њевања*, како га песник поднасловљује, у којем ће се као јунакиња појавити и Јулијана Радивојевић. По Корди Петровић, за формирање Коларових панславистичких односно словенских идеја „пресудне су биле његове студије у Прешпурку“ (Исто). Наиме, „осим Словака и Угара, ту су студирали и јужнословенски стипендисти“, а Колар уз остале везе „склапа пријатељство са Пантеалеоном Живковићем, касније бискупом грчке аутокефалне цркве у Будиму и Темишвару. Од њега је стекао знање српскохрватског и црквенословенског језика (Исто). Корда Петровић прецизира да се коначно уобличиће Коларовог панславистичког концепта догодило нешто касније, тј. да је Колар „током студија теологије у Јени (1817–1819), стекао две животне инспирације и љубави – заљубио се у словенску идеју и у ћерку свог протестантског учитеља, Фредерику Вилхемину – Мину“ (Исто: 640). Поред у науци општеприхваћеног става да је „Коларова словенска идеологија изграђена пре свега на лингвистичким основама, на његовом изучавању узајамне језичке сличности међу словенским језицима“ (Исто: 641), Корда додаје тврдњу да је „целокупно Коларово учење било заправо подстакнуто путовањима“ (Исто). За нашу је тему у ужем смислу пак важно то да Колар:

Одмах након студија 1819. године, прихвата место евангелистичког свештеника у Пешти. Тамо пише збирку сонета *Кћи Слације (Slávy dcera, 1824)*, која по свом карактеру има одлике љубавне елгије, *манифестија њанславизма* али и митолошког путописа. Посебне спевове у збирци Колар је назвао према називима река које повезују словенске народе. У првој верзији реке Сала, Лаба и Дунав осликавају места песниковог боравка, описују његов одлазак из Јене и одвајања од вољене, пут преко Чешке и Словачке, све до Пеште. У *другом издању 1832. године, акценат је на историјским сликама, дејтаљима, митолошким мотивима и етимолошким објашњењима која се тичу словенских народа које географски повезује река Дунав* (Исто, курзив С. Б.).

Јулијана Радивојевић се као тема Коларовог сонета нашла у издању збирке из 1832. године.² На чешком, 411. сонет IV дела збирке насловљеног *Летиа (Letha)* гласи (и паралелно у преводу на српски Крешимира Георгијевића):

Právě když se ucta tuto dala,
Hlásá Apollova kancljřka
Mudřena, že geště básnjřka
Gedna na chrám uměň zaklopala;

Управ кад је гозба тако текла
Јави Аполонова тајница
Мудрана, да још је песникиња једна
На храм уметности покуцала

Peštanka přej že gest, powjdala,
Serbkyně, a ač gen kragčjřka,

Пештанка каже да је, Српкиња
па иако каже да је само кројачица

² Ово издање, штампано на чешком језику у Пешти, данас се може наћи у Народној библиотеци Србије (II 728781, ИН: 396201074), и у библиотеци Одсека за словакистику Филозофског факултета у Новом Саду. У библиотеци Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду налазе се каснија издања збирке.

Gá šla w ústřety až na dwířka,
Po plecí pak gí sem potepkala:

поћох јој у сусрет до враташаца,
по плећима сам је потапшала:

Možnoli? O, wjtejte! Wy z Peště?
Co pak slyšno tam těch na stranách?
Znáteli – či žige - zdráwli geště?

је л могуће? Здраво да сте!
Из Пеште? Шта је ново тамо?
Познајете л' да л' је жив и здрав још?

Owšem! řekla hezká newěštička
Tato, davši mi svůg Almanach,
Gá sem Julka Radiwogewička
(Kollar 1832: 220)³.

„Дакако!“, рече лепа женица,
предавши ми свој алманах.
„Ја сам Јулка Радивојевићка!“
(1958: 128)

Иако је у овој студији постављен хронолошки принцип по којем ће се износити писања биобиблиографа и тумача, било је потребно навести одмах и каснији српски превод сонета⁴, а потребно је (а схватиће се касније и зашто), уз Коларов запис на чешком, одмах пренети у преводу на српски аутобиографску белешку саме Јулијане Радивојевић дату Јану Колару претпостављене 1831/32. године (коју је у том облику било могуће прочитати тек 1958. године, када је преводи Крешимир Георгијевић):

„Julka Radivojevička“. Podávame tu wýtah s gjego od nje samé sepsaného a skladataeli těchto básnj podaného, žiwotopisu. „Gá, *Julia Radiwogewich*, rozéna *Wiatowič*, spatřila sam swětlo swěta r. 1799. dne 2. Ledna we Weršeci w Banatě. Můg otec *Jan Wiatowič* bil tam werchnostenský rada a zapráwce serbských škol za 20 roků; matka má slula *Sára Niko*. W gedanáctém roku mého wěku ztratiliš oba milé rodiče, šla sam do Wjdně k ugci swému *Alexanrowi Nikowi*, gde sam 7 roků bydlela a nemálo z materčiny zapomenula. Wracugjc se do vlasti přes Pešt r. 1821 učinila sem náhodau známost z *Maximilianem Radiwogewičem*, měšťanem a kragčjrským mistrem, s njmž sem téhož roku i do manželstw wstapila. Zde sem se obeznala se serbskými knihami a spisowateli, čjtala sam obzwláště s newymluwným potěšenjm dlja *Obradowičowa* a začala tohoto miláčka zdaleka i následowati. Roku 1829 vydala sem *Thalii*, малы Almanach serbský; pak sepsala Pogednánj o *Wychowáwánj zwlašte ženskeho pohlawy*; potom *Dobrau radu pro serbské dcery* podle *Ebersberga*, s mnohými vlastjmi přjdawki. Mám též w rukopisu *Smjšené Basné*, půwodnj, 14 archů“ (1832a: 302).

Ја, Јулијана Радивојевић, рођена Вијатовић, угледала сам светло дана дне 2. јануара 1799, у Вршцу у Банату. Мој отац, Јован Вијатовић, био је тамо саветник магистрата и управник српских школа пуних двадесет година; моја мајка се звала Сара Нако. У једанаестој години, изгубивши миле родитеље, пошла сам у Беч ујаку Александру Нако, где сам провела седам година и скоро заборавила свој матерњи језик. Враћајући се у домовину преко Пеште, 1821, упознала сам се слу-

³ Цела збирка може се данас прочитати и на интернет страници https://zlatyfond.sme.sk/dielo/142/Kollar_Slavy-dcera/5#ixzz7T5DisyWp/, при чему се ту сва слова и дијакритички знаци не поклапају сасвим са наведеним оригиналом тј. старим правописом, према коме се овде преносе.

⁴ Свакако, сонет Јана Колара захтева данас нови, прецизнији и савременији, превод.

чајно са Максом Радивојевићем, грађанином и кројачким мајстором, с којим сам исте године ступила у брак. Овде сам се упознала са српским књигама и писцима, а читала сам нарочито с неизрецивом радошћу дела Обрадовићева и почела тог омиљеног ми писца издалека и имитовати. Године 1829. издала сам *Талију*, мали српски алманах; потом добар савет за српске кћери према Еберсбергу с многим властитим допунама и оригиналне различите песме, 14 табака (Георгијевић 1958: 128⁵).

Као што се види, у свом коментару, пре самих речи Јулијане Радивојевић, Колар напомиње да доноси извод из ауторкиног приложеног животописа. Може се, дакле, претпоставити да је у њему било још занимљивих података, а на основу једног стиха сонета („па иако каже да је само кројачица“) и то да је ауторка навела посао који ради како би се издржавала, а за који опет можемо претпоставити да га је научила и усавршила уз супруга. Овај податак постаје изразито важан у контексту разумевања стратегија освајања женског ауторства, а посебно с обзиром на анализу у раду Зоране Симић у овом зборнику – „Преслица и/или перо: *сирейња од ауторства* српских књижевница 19. и раног 20. века“. Зорана Симић, наиме, указује на одређену сукобљеност приватног и јавног у деловању великог броја ауторки друге половине 19. и прве половине 20. века, где су приватни живот и његове дужности, изражени кроз метонимију *преслице*, представљали препреку у остварењу у јавној сфери, тј. у самом књижевном ауторству, израженом метонимијом *ћера*.

Случај Јулијане Радивојевић у том се контексту чита као још један од пластичних примера у прилог дајој тези, донекле је и модификујући. Зорана Симић своју је анализу засновала на аутобиографским текстовима ауторки као што су Милица Стојадиновић Српкиња, Драга Гавриловић и Јелица Беловић Бернаджиковска, а кратки запис Јулијане Радивојевић предат Јану Колару представља управо такав један текст, са истим феминистичким топосима освајања ауторства и сукоба приватног и јавног. Разлика је у томе што, као што ће и даља анализа показати, Јулијана Радивојевић по свему судећи не подлеже стрепњи од ауторства, као што ни кројачки посао не тумачи као препреку књижевном стварању иако се оправдано може претпоставити да он то јесте био. Поред тога, случај Јулијане Радивојевић проширује спектар метонимијских и метафоричких израза феминистичке анализе ауторства, додајући првом члану бинарне опозиције и *ићлу* и *шиваћу машину*, а другом, будући да је Јулијана Радивојевић била и уредница и издавачица алманаха и – *шишмијарску ћресу*. У смислу потоњег, као што ће се

⁵ У вези са аутобиографским записом потребно је изнети две напомене. Најпре, потребно је поново превести запис, будући да се и без познавања изворног језика примећује да превод не одговара оригиналу у потпуности. Друго, нисам могла да утврдим односно да пронађем издање збирке са Коментарима у којима је Крешимир Георгијевић нашао овај аутобиографски запис. У мени доступном издању из Народне библиотеке Србије интегрисаних коментара нема, у њему се налази само пет певања. Издање са коментарима, односно засебне Коментаре добила сам захваљујући труду Анде Алмажан, библиотекарке Одсека са словакистику Филозофског факултета у Новом Саду. Она их такође није пронашла у основном, папирном издању збирке, већ сам их пронашла у дигиталном издању за које је колегиница Алмажан послала линк.

јасно видети када буду наведене њене песме из алманаха, ауторка је по свему судећи била присутна и у овој завршној фази материјалног обликовања текста/дела и водила рачуна о – *йрелому*.

1. 3. Лексиконске и биобиблиографске одреднице односно прегледне студије: Шафарик, Новаковић, Вурцбах, Огњановић, Живаљевић, Алексијевић

Након 1832, Јулијана Радивојевић и њен алманах и *совјетї* помињу се 1865. године. У оквиру књиге *Geschichte der südslawischen Literatur*, у одељку III. *Das Serbische Schriftthum. Geschichte der serbische Literatur* (Праг, 1865)⁶ Павле Јосиф Шафарик наводи Јулијану Радивојевић у оквиру поглавља *Регослед срѣских ѧисаца од 1730. до 1830. ѧодине* као 248. по реду. Данас је Шафарикова *Историја срѣске књижевности* (2004) доступна у првом преводу на српски Мирјане Д. Стефановић и Милане Мразовић, при чему је Мирјана Д. Стефановић књигу приредила према Шафариковом рукопису и Јиречековом постхумном издању, опремивши је и напоменама и поговором. Под одредницом 248. код Шафарика стоји: „Јулијана Радивојевић. рођена Вијатовић, из Вршца, супруга мађарског кројача у Пешти. Рођена је 2. јануара 1799. у Вршцу, после смрти родитеља преселила се у Беч. У Пешту је дошла 1820. и удала се следеће године. *Гођово у истио време заволела је срѣску књижевност, веждала се кроз лекѣиру и 1829. настѣиуила као ѧисац*“ (2004: 248, курзив С. Б.). Немогуће је не приметити како сува биографска одредница садржи прегнантну реченицу којом се у најкраћем могућем виду заправо описује процес постајања аутор(к)ом. И немогуће је не приметити да је такву реченицу Шафарик срочио, посебно након претходних, руковођен оним што је Јулијана Радивојевић сама о себи као ауторки написала. Сам алманах *Талија* Шафарик је навео касније, у оквиру одељка *Мешовиѣа дела у стиѣху и ѧрози*, под пододељком *в) ѣеине књије* не ставивши га у *б) ѧериодична издања*, као што је чинио и са другим алманасима тј. годишњацима па и онима који су у више годишта објављени (нпр. Тироловим *Банатским алманахом*). У кратком опису под 633. стоји: „*Талиа за ѧодину 1829 од Јулиане Радивоевичъ рожд. Виѧиович у Пешиѧи*. Вѣ Будимѣ пис. Кр. Всеуч. (1829), 16°, 58. стр. Кратки прозни текстови, потом, поједине оде и песме“ (2004: 290). Напокон, под одељком *Педаѧоѧија* те пододељком *Дела за младе* под 805. стоји: „Јулиане Радивоевичъ *Цвеѧа или добарѣ совѣѧѧъ сербскимѣ кѧѧверима*. Ркп.“ (2004: 308). Тако поуздано знамо да је и овај педагошки спис био познат и уважаван у свом рукописном облику.

Следећи Јулијану Радивојевић помиње Стојан Новаковић у *Срѣској дѧблиѧоѧрафији за новију књижевност: 1741–1867* (1869). Он се не позива на наведену Коларову књигу и ауторкину биобелешку, као што то није чинио ни Шафарик. Затим се ова ауторка налази код Константина Вурцбаха у *Биѧоѧрафском лексикону* (свеска из 1872). Када пак прочитамо одредницу *Радивојевић, Јулија* (орг. *Radivojević, Julie*), јасно је да се он на Колара ослања и не знајући да то чини, посредно дакле, и свакако га не помиње. Наиме, Вурцбах као изворе

⁶ На основу Шафариковог рукописа ову је трећу књигу у издању на немачком постхумно приредио и објавио Јозеф Јиречек.

наводи поменуту *Geschichte der südslawischen Literatur* Павла Јосифа Шафарика (Праг, 1865) и *Slovník naučný* уредника Франтишека Ладислава Ригера (Праг, 1835), а према садржају одреднице, избору и редоследу казивања чињеница види се да је неко од наведених претходника пред собом имао управо збирку Јана Колара (што ће се видети у фусноти бр. 5 у препису Вурцбахове одреднице). Ослањајући се на Вурцбаха и Новаковића, ни Данило Живаљевић у чланку из *Босанске виле* (1901) не помиње Колара.

На Коларову збирку се дословно и доследно у литератури (не само) на српском језику први позива Крешимир Георгијевић (1958), који и први са чешког преводи Коларов сонет и преноси и преводи белешку Јулијане Радивојевић. Стеван Радовановић у каснијој студији (1976) преноси те преводе не наводећи извор превода сонета експлицитно, а прецизно цитирајући да је аутобиографска белешка из Георгијевићевог чланка.

Јулијана Радивојевић и алманах *Талија* се као научне односно културне чињенице, на српском језику, дакле први пут помињу у *Српској дидлијографији за новију књижевност: 1741–1867* (1869) Стојана Новаковића, а после тога тек 1901. године у серији чланака „Неколике биографско-библиографске биљешке“ Данила А. Живаљевића. Треба притом напоменути да у подухвату започетом 1891. године у часопису *Јавор*, Илија Огњановић Абуказем није – а то је управо место где би се то највише очекивало – дошао до чињенице о постојању Јулијане Радивојевић и њеног алманаха. Наиме, у 16. броју *Јавора* за ту годину, у белешкама на последњим страницама Огњановић је као уредник објавио прилог под називом „Српске списатељице“ (написаним у загради) у којем је заправо изнео широк програм о пописивању живота и рада свих српских књижевница. Између осталог, он пише:

И у српској књижевности има леп број женскиња које се окушало пером порадити на пољу, које иначе само мушки обрађују. Понудићемо овде нека имена, која су се виђала и чула по нашим листовима и књигама, а набројаћемо их овде без икаква реда и класификације, онако како нам у перо дођу: Јевстахија Арсићка рођ. Цинцићева (ово је најстарија српска списатељица), Ана Ј. Карађорђевићева, Савка Суботићева, Јулка пл Јовица рођ. Стратимировић, Катарина Милувук, Сара Вукајловића, Даница Бандића“ итд. (16/1891: 256).

„Занимљиво би било“, предлаже на крају уредник, „кад би ко побројао радове, оригиналне и преведене, ових наших драгих Српкињица, кад би им описао живот и по нешто од књижевног рада изнео. Таква би књига била врло занимљива, а ваљда би и у мушкој публици нашла и довољно галантних купаца“ (16/1891: 256). Са тим послом почиње се тј. наставља већ у следећем броју часописа, када излази чланак „Кад се родила и кад је умрла Јевстахија Арсићка рођ. Цинцићева“ (17/1891: 268), па затим и у наредним бројевима. Заправо, овај чланак допуна је чланку из 6. броја у којем је уредник Илија Огњановић описао рад прве српске књижевнице „Јевстахија пл. Арсићка рођ. Цинцићева. Прва српска списатељица“ (6/1891: 87–90). Затим је Данило Живаљевић, како се наводи, писац из Београда, послао допуна на тај чланак („Друга књига Јевстахије Арсићке“, 9/1891: 141), а потом је уследио и овај из 17. броја. Могуће је да је управо овакав след

објава и допуна, и свест о недовољном знању, покренуо Илију Огњановића на идеју о систематском (п)опису српских књижевница, њиховог живота и рада. Логично је било да таква идеја поникне међу сарадницима часописа *Јавор*, у којем је и годинама пре тога неговано и привилеговано женско ауторство.

Дакле, посао који је добрим делом и сам подстакао у *Јавору*, Данило Живаљевић је наставио десет година касније у *Босанској вили* у серији чланака *Неколике биографско-библиографске диљешке*, где је писао одреднице о српским књижевницама, посебно се трудећи да укључи књижевнице. Све ове контекстуалне чињенице истичем како би било јасно да се (претходно)наведени (а видеће се, и неки будући) аутори нису Јулијаном Радивојевић бавили као тек једним од ауторских имена српске књижевности, већ и са посебном свешћу о женској књижевности као препознатљивом корпусу унутар ње. У оквиру чланка-одреднице „Јулијана Радивојевићка“ (*Босанска вила*, 1901), Живаљевић касније сабира и *кријички преиспитије* све до тада познате чињенице на ову тему, али на момент задире и у тумачење. Најпре се позива на Новаковићеву *Библиографију* у којој је забележено „Радивојевићка Јулијана, рођ. Војатовић. Талија за год. 1829, од – – – у Пешти. У Будим пис. кр. свеуч. (1829). На 16-ни 58. стр.“ (2/1901: 32), а затим на Шафарика: „Мали чланци у прози и пјесме. Шаф. 415“ (Исто). Живаљевић напомиње да је то све што је „код нас“ (мисли: на српском језику) о овој „српској списатељици“ може наћи. За више података, обратио се страним изворима, Вурцбаховом *Биографском лексикону*. Живаљевић преводи и цитира одредницу „Радивојевић, Јулија“ из Вурцбаховог лексикона стављајући после основних података (име, занимање – „српска списатељица“, као и могуће године – 1794. или 1799. – и тачно место рођења – Вршац), све остало под наводнике: „Њен отац, Јован Војатовић, бјеше одборник и настојник српских школа. У својој 22. години изгубила је она оба своја родитеља, те оде у Беч, гдје је примио ујак и гдје је послје седмогодишњег бављења готово била заборавила матерински језик. 1920. године оде у Пешту, гдје се упознала с мађарским кројачем Максимом Радивојевићем, с којим се 1829. године и вјенчала. Сада тек упознала је српску литературу, коју је ревностно проучавала читајући, а особито су је занимала дјела Обрадовићева. Најзад се и сама одаде књижевности и појави се као српска списатељка 1829. године испрва с малим алманахом *Талија*, у коме је било више састава у прози, и неколике оде и пјесама, за тим је писала расправе о васпитању, нарочито женскиња; по том по *Еберсберјовом* ‘Пријатељском савјету за зрелију женску младеж’, написала је ‘Добар савјет српским кћерима’ и још много друго. У рукопису оставила је у оно доба више оригиналних српских списа разне садржине. Да ли је већ умрла или још живи, непознато је издавачу овог лексикона“ (*Biographisches Lexikon* 200, према Живаљевић 2/1901: 32).⁷

⁷ Код Вурцбаха, одредница гласи: *Radivojević, Julie* (serbische Schriftstellerin, geb. zu Verseć im Banate 2. Februar 1794 n. U. 1799). Ihr Vater Jochan Vijatovic war Rath und Vermeser der serbischen Schulen. Als sie 22 Jahre Alt war, verlor sie die beide Ältern durch den Tod, sie ging nun nach Wien, wo sich ihr Oheim vom Mutterseite ihrer annahm und sie nach siebenjährigen Aufenthalte die Mutersprache fast ganz fergessen hate. Im Jahre 1820 begab sie sich nach Besth, wo sie mit dem ungarischen Kleidermacher Max Radivojevich bekannt wurde und ihn in Jahre 1821 heirathete. Nun erst lernte sie die serbische Literatur kennen, übte sich fleißig durh Lectüre und felte

У Живаљевићевом чланку налазе се бар три грешке (девојачко презиме Војатовић, и година удаје – па стоји да се Јулијана удала 1829, док код Вурцбаха стоји 1821), а по свему судећи још код Вурцбаха грешком је дуплиран број година до којих је Јулијана изгубила оба родитеља. Живаљевић под фуснотом наводи сумњу да се муж зове Максим, већ претпоставља да је то Марко Радивојевић, један од претплатника *Српских новина* или *Маџазина за художество* за 1838, а из тога изводи и закључак да он не може бити „мађарски“. Јасно је да су све ове претпоставке нетачне. Јулијана Радивојевић 1829. године у *Талији* жали за преминулим супругом (што због примарне погрешке да се исте године ауторка удала Живаљевић не претпоставља), а под *мађарским* кројачем Вурцбах свакако мисли на припадност угарској држави а не на националну припадност.

Сам Живаљевић пак исправља грешке својих претходника, тврдећи нпр. да Вурцбах греша кад тврди да је ауторкин рад „врло обилат“ (Исто), а да у појединостима греше и Новаковић и Шафарик. За исправљање грешака, позива се на једноставну технику гледања извора („То ћемо најбоље видјети, ако прикажемо сам алманах *Талију*“, Исто 33). Он даље редом наводи материјалне грешке: нпр. да алманах има свега 53 а не 58 страна (при чему делимично и сам греша, јер алманах зависно од тога да ли се рачунају или не непагиниране странице уводника „Мили роде!“ може да има и 53 и 58 страна); димензија алманаха је по њему тзв. 12-ина а не 16-ина. Живаљевић затим и преноси укупан садржај алманаха, од посвете до завршних песама.

Ипак, овде је од подједнаке важности то што Живаљевић жанровски анализира и уметнички оцењује алманах. У жанровском погледу, Живаљевић сматра да је само чланак „Нова година 1829“ у прози а да су све остало песме, те да је самим тим грешка да је присутно неколико прозних чланака као што је први забележио Шафарик, а од њега преписали Новаковић и Вурцбах (Исто). Посебно анализира и цитира „прве двије пјесме“, *Добар Савет* и *О женским дужностима*. Запажа да „још је љепши њемачки цитат“ који је песникиња поставила пред другу песму, па га преводи за српску читалачку публику („који у српском преводу гласи“): „Лепота без лепе душе, то је намолован аутомат, покретна статуа; то је гола људска маска; то је одсечена ружа, на којој су остале само бодље“ (Исто). Живаљевић је на крају дао и контекстуализовану оцену уметничке вредности алманаха као целине: „Узмемо ли у обзир ондашње стање наше поезије, са пјесмама ове наше списатељке можемо бити потпуно задовољни, а нећемо претјерати, ако кажемо да у њеним пјесмама има више поезије, него што је налазимо код

sich insbesondere durch die Dichtungen von Obradovich angezogen. Zuletzt versuchte sie sich selbst in literarischen Arbeiten und trat im Jahre 1829 als Schriftstellerin in serbischer Sprache auf, und zwar: zuerst mit einem kleinen serbischen Almanach, betitelt „Thalia“, der mehrere Unhandlungen in Prosa, dann einige Oden und gedichten enthielt; dan schrien sie die Ubhandlungen über die Erziehung vornemlich des weiblichen Geschlechts; dann nach Ebersberg's „Freundlichen Rath für die reifere weibliche Jugend“ einen „Guten Rath für serbische Töchter“ und noch mehrere Andere. In Handschrift beläß sie zu jener Zeit mehrere serbische Original-Dichtungen verschiedenen Inhaltes. Ob sie schon gestorben oder noch am Leben, ist dem Herausgeber dieses Lexikons nicht bekannt (Wurzbach 1872: 200–201). Данас је овај лексикон дигитализован и лако доступан (Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreichs*, Band 24, 1872, <https://austria-forum.org/web-books/wurzbach24de1872kfu/000213>).

доцније Милице Српкиње“ (Исто). Важна је и важећа и Живаљевићева кратка естетско-језичка анализа, која описује Јулијану Радивојевић као једну од ауторки авангардних у погледу тада недовршене и неизвесне Вукове језичке реформе: „Језик јој је, као што се из наведенога лако могло увјерити, за ондашње вријеме врло чист и лијеп; али је најинтересантније, да Радивојевићка не употребљава дебело јер, а ријетко и кратко. Њиме се она служи највише за њ и љ. Тако исто доста ријетко употребљава и јађ, а мјесто јоте служи се са і, као што се то види и из самога натписа њеног алманаха („Талиа“)“ (Исто).

Условно речено, претходно прекомерно бављење (ауто)биографским чињеницама везаним за Јулијану Радивојевић проистиче отуда што те чињенице нису све поуздане и што се не поклапају сасвим у различитим изворима. Таква ситуација – посебно када је реч о књижевности и ауторима и ауторкама који су у нечему први, а уједно постају део све удаљеније прошлости, па самим тим и лакшег заборављања – производи својеврсни „биомански“ ефекат код проучавалаца, тј. потребу да се управо те чињенице утврде. Тај ефекат истраживања књижевноисториографски наротив често води у биографскијем смеру него што би то био случај да су основне чињенице живота и рада јасне и поуздане. Живаљевић, дакле, да му се вратимо, одлази корак даље од наслова свог чланка и пружа комплетну слику живота и рада Јулијане Радивојевић, која је укључила књижевнокритичарску анализу и оцену њеног, пре свега, песничког дела.

Након Живаљевићевог чланка, Јулијана Радивојевић је следећи пут помену-та у књизи/сепарату Властоја Д. Алексијевића објављеној 1941. године у Штампарии Живка Маџаревића у Београду, уз ауторову напомену да је „у скраћеном обиму ова материја излагана на Новосадском народном универзитету, на дан 5. фебруара 1941. године у сали спомен дома, а у приредби „Матице напредних жена“ из Новог Сада.“ У том есејистичком, кратком а обухватном прегледу, који Јелена Милинковић назива „нацртом за историју женског књижевног стваралаштва“ (Милинковић 2018: 296), Алексијевић је у оквиру разматрања појаве феминизма у Европи, и одређеног правилног „редоследа“ по коме се жене као књижевнице појављују у Француској, напоменуо да то „у нашој књижевности чак и у XIX веку није случај“:

Н. Пр. већ пре саме Милице Стојадиновић-Српкиње ми имамо жену новинарку, што други народи неће имати, а која је несумњиво морала имати везе са књижевношћу: то је била Јулијана Радивојевић, уредница алманаха *Талије* (1829). Баш то време, колико је познато, било је време жениних најцрњих година и примитивизма на Балкану (Алексијевић 1941: 12).

Нажалост, овај остављени сигнал о делу Јулијане Радивојевић, тадашње заинтересоване истраживачице, припаднице развијене феминистичке контрајавности којој и сам Алексијевићев текст практично припада – „Текст Властоја Алексијевића можемо тумачити као последњи догађај прве феминистичке контрајавности“, (Милинковић 2018: 296) – нису добиле прилику да уоче, ни у датом тренутку ни непосредно након рата. Како добро запажа Јелена Милинковић, чињеница да је овај есеј прочитан и објављен „свега два месеца пред почетак Другог светског рата у Југославији утицала је свакако на његову дисконтинуирану рецепцију, тако

да сам текст симболички показује управо све континуитете и дисконтинуитете женске књижевности у Србији изнутра, јер о њима говори, али и споља, јер је обележен (дис)континуитетима у сопственој рецепцији“ (Исто: 297).

2. Чланак Крешимира Георгијевића „Једна поштоватељица Доситејева – песникиња Јулка Радивојевић“ (1958): више од задатог оквира

Једино сачувано ауторкино дело, алманах *Талија*, дакле, већ и на први поглед покреће више истраживачких изазова. *Талија* пре свега, треба одмах рећи, обједињује две епохе: једну на заласку, ону просветитељско-сентименталистичку, и другу у настајању и успону, национално-романтичарску. Укрштање стилова и језика, епигонство и авангардизам у практично једном истом тексту данас чине ову књигу узбудљивом сликом самог књижевног и културног живота датог тренутка. Ипак, то није основна тема ове студије.

Од свих који су о Јулијани Радивојевић односно о алманаху *Талија* писали, најпотпунији и најцеловитији рад написао је Стеван Радовановић 1976. године у научном часопису *Књижевна историја* (чији је одговорни уредник у том периоду (и) Јован Деретић). Упадљива је Радовановићева обавештеност и прегледност у изношењу познатих али и делимично утврђених чињеница, као и научна и херменеутичка сувереност приликом тумачења жанровски разноврсних чланака *Талије*, њихових филозофских и поетичких значења, и стилских нијанси. Ипак, овога и оваквог рада не би било да му није претходио чланак Крешимира Георгијевића „Једна поштоватељица Доситејева – песникиња Јулка Радивојевић“ (1958).

Ослањајући се на примарни Коларов извор, Крешимир Георгијевић свој кратки прилог из 1958. почиње тако што први у домаћој науци преноси, а први и преводи, Коларов сонет, наведен раније у овом раду (Георгијевић 1958: 128). Георгијевић објашњава и контекст збирке и њеног дела, важних за смештање сонета: „У четвртом делу Коларове *Slávy Dcera u Lethi*, који представља словенско небо где краљује богиња Слава, окружена синовима, кћерима и поштоваоцима, налази се сонет бр. 25. у којем Колар пева овако (у преводу с чешког): Управ кад је гозба тако текла, ...“ (Исто: 128). Дакле, текст песме без овог објашњења (а које ће нпр. Стеван Радовановић изоставити), био би и делимично нејасан, док овако можемо да претпоставимо да је наративно и лирско ја у сонету заправо лик богиње Славе. Тачније, како је прецизно објаснила Александра Корда Петровић, у питању је *кћи* богиње Славије, која је идеални симбол словенске будућности.⁸ Поред овог сонета у поглављу *Лейта*, унутар жанровски хибридне збирке, из *Коменшара*, Георгијевић преноси и преводи ауторкину белешку која је уз сонет везана, а коју смо на почеку у целости навели. Георгијевић је пренео и Коларово објашњење: „Дајемо ту *извод из њеној, од ње саме најисаној* и писцу ових редова предатог *живојшћиса*“ (Георгијевић 1958: 128, курзив С. Б.). Ово сведочанство о аутентич-

⁸ Славија је уједно и отелотворење Коларове љубави Мине. Захваљујем проф. Корди Петровић на детаљном појашњењу.

ности аутобиографског записа, с једне стране, радује због потврде ауторства још једног текста Јулијане Радивојевић, за чију нам је библиографију као прве жене уреднице у српској књижевности сваки додатни, и најкраћи запис предрогоцен. С друге стране, сазнајемо (поново) да је у питању извод из ауторкиног записа, па можемо само да зажалимо због чињенице што га више (можда) не можемо наћи у целости. Од овог момента, иначе, у свом будућем чланку Стеван Радовановић ће преузети и преносити даље све податке не цитирајући Георгијевића.

Георгијевић је, међутим, и више него педантан када је порекло података у питању, и када је о ауторству самих тих података реч: „Подаци којима иначе располажемо о овој поклонници муза и Аполона врло су оскудни. Код Шафарика налазе се углавном неки подаци као и код Колара, а ни Вурцбах нема више података, само што се колеба у години рођења између 1794. и 1799; [...] Данило Живаљевић је покушао да нађе нових ствари о њој, али узалуд, није ишао преко Шафарика и Вурцбаха: Колар му није био познат“ (Исто: 128–129). Излажући истраживачки пут својих претходника, Георгијевић уједно разоткрива како се у књижевној историји чињенице лако губе и заборављају. У низ истраживача и њихових сазнања он прецизно лоцира себе и своје резултате:

Није јој [Живаљевић] могао сазнати годину смрти; не знамо је. Шафарик је навео и дидактични спис у рукопису: *Цвеша или добар совјетј сербским кћерима*. Ту ћу још додати податак који ми је љубазно послао М. Токин из хартија пок. Душана Младеновића, који је прикупљао грађу за историју Вршца: „Јулијана Вијатовић, удата Радивојевић, ћерка Јована, сенатора вршачког, рођена 6. јануара 1789“. Дакле, још једна варијанта рођења песникиње *Талије!* (Исто: 129).

Георгијевић је пажљиво описао детективску природу књижевноисториографских истраживања, и то пре свега оних у којима нас интересовање поведе ка потиснутој или заборављеној или никад „званично“ ученој књижевној чињеници. Георгијевић је поставио и вечито питање и проблем архива тако што је описао технички поступак доласка до извора (делимично већ цитиран), који се у научним радовима обично не тематизује: „Па и њен алманах је загонетан, јер се ни у једној библиотеци Југославије не може наћи! Распитивао сам се свуда, али нигде га нема. Путем Универзитетске библиотеке набавио сам микрофилм из Пеште, и тако нам је тим путем постао алманах приступачан! У њему се налази један уводни чланак и више песама; једна од њих посвећена је успомени Доситеја Обрадовића“ (Исто: 129). С обзиром на сопствена интересовања, и први број годишњака *Ковчежић* (као издања Музеја Вука и Доситеја), којем је прилог намењен, Георгијевић не обрађује алманах у целини већ преноси само наведену песму, у делимичној транскрипцији, преписујући је савременом азбуком. Ту се прилог овог поштоватеља научних чињеница и завршава. Иако је опис алманаха оскудан, већ и остављени траг о њему, и насловно истицање Јулијане Радивојевић као *песникиње*, могли су бити довољан мотив за даља истраживања свима онима који би овај чланак прочитали. Уз то, на пример, за имало упућене у књижевну историју, индикативан је и интригантан могао бити и сам ауторкин опис дела која је написала и објавила, сажет а са прецизним жанровским одређењима и јасним подацима о степену оригиналности и самим тим и врсте ауторства: *Та-*

лију је, као што смо видели, назвала *малим српским алманахом, совјећ* добрим *савећом* за српске кћери као дело писано према туђем делу али са значајним сопственим допунама, а необјављене песме одредила је као оригиналне. Све су то, поред осталих, били знаци који су говорили да није реч само о песникињи, већ о изграђеној и самосвесној ауторки у пољу књижевности и новинарства.

3. Студија односно студије Стевана Радовановића (1976, 1981, 2006): чињенице, тумачења и контекстуализације

Студија Стевана Радовановића представља прво исцрпније тумачење алманаха *Талија*, са изразитим осећајем за његове вредности. У погледу података, студија „Алманах *Талија* 1829“ објављена је без списка извора и литературе, њиховим навођењем искључиво, а некад ни тако, у фуснотама, као што је тада био стандард у научним часописима. Радовановић сонет из пева Јана Колара цитира, али не даје податке о извору, и пише за поједине наводе само то да су изнете према „Коларовом оригиналу“ (Радовановић 1976: 660, фуснота 2, уз консултовање чланка Крешимира Георгијевића).

Радовановић је у низу проучавалаца дела Јулијане Радивојевић први разумео целину значења и значаја *Талије* у епохално-поетичком, али и у феминистичком смислу, као супротстављене патријархалним нормама. Дакле – треба то одмах напоменути с обзиром на приступ ове студије – детектовао је и њена протофеминистичка значења. И зато ће у току анализе написати: „*Изненађују* нас, ипак, патријархалне и конзервативне мисли које списатељка заступа у песми *О женским дужносћима*. [...] Као врхунски идеал женине среће она, свакако више под утицајем сентименталистичке књижевности и њених моралних принципа [...], него својих осећања проповеда: *И кад свако око на све вучеш / И кад т нарав разумети даде, / Немој слушат и срце зауздај. /итд.*“ (Исто: 663, курзив С. Б.).

Радовановић је, дакле, у свом читалачком и интерпретативном доживљају *Талије* раздвајао оно што је оригинално, лично и зато и *ауторско* од оног што је епигонско. Ауторско би било – надовезујући се на Радовановићеву анализу додајем и тврдим – све оно што је антипатријархално и провокативно, а епигонско и такорећи неауторско оно што, по инерцији по/етике раније књижевности, остаје конзервативно.

Радовановић је од почетка анализе раздвојио ова два аспекта. Он је најпре успоставио разлику у прози између Јулијане Радивојевић и њене претходнице Еустахије Арсић, пре свега истичући да је претходница прозаисткиња док је Јулијана Радивојевић песникиња⁹, а затим цитирајући оцену Данила Живаљевића и да је прва „више космополиткиња но Српкиња“ док друга „у своју поезију уноси више националног осећања“ (Исто: 661). Кључно је, међутим, што Радовановић уочава да уводни прозни текст „Нова година 1829“ „не би био занимљив да у њему не *наслућујемо* нешто песникињино лично, аутобиографско. Она говори о

⁹ Треба, међутим, овом приликом напоменути да су се у књигама Еустахије Арсић налазиле и песме.

младој удовици, о двоје деце, о прелому у души младе несрећне жене која је после мужевљеве смрти и врло угодног живота остала без иметка, али је и научила да радом издржава себе и своју децу. На помисао да песникиња овде говори о себи, упућују нас и песме на крају алманаха у којима се понавља податак о смрти вољеног мужа“ (Исто, курзив С. Б.).

Јулијана Радивојевић је, као што се види, уносила лично и ауто(биограф)ско и у најконвенционалније жанрове унутар жанра алманаха. Управо у слободи овога чина и кроз ту слободу препознајемо стратегију освајања (књижевног) ауторства Јулијане Радивојевић.

У реторици Стевана Радовановића пак, која сведочи о ослањању научне интерпретације на непосредни читалачки доживљај, препознајемо вредност отворености за дело и вредности теоријски недогматског приступа томе делу (нпр. унапред давања предности тзв. унутрашњем или тзв. спољашњем приступу). Из таквог приступа разумевању и тумачењу *Талије* проистекло је највеће могуће приближавање *исштини* овога дела, уколико се сложимо да нешто такво постоји.

Радовановић доноси низ (познатих) чињеница, а нових увида и тумачења, што појединачних што општијих, који битно мењају дотадашње доминанто знање о женском ауторству у српској књижевности односно о књижевности српског (пред)романтизма. Поред већ наведених, може се издвојити и то да Радовановић прецизно износи позицију две прве српске књижевнице у односу на читалачку публику, односно чињеницу/увид да су се Еустахија Арсић и Јулијана Радивојевић, „обраћале *женском делу* грађанске читалачке публике, говориле о неопходности образовања жена, нарочито о значају одгоја девојака“ (Исто: 661, курзив С. Б.). Значајна је затим његова претпоставка да су *Неколико нови ђесама* уједно „прве љубавне песме које је написала и објавила једна Српкиња“ (Исто: 664). А посебно је значајан увид који, почевши од чињенице одређених утицаја, долази до спознаје о авангардности песничке појаве Јулијане Радивојевић:

Утицај Вукових збирки, језика народне поезије и њене метрике на стихове Јулијане Радивојевић чине да у песникињиним осећањима израженим стихом осећамо *шрајање за новим њућевима, њежњу за новим* не само *њоећским изразом већ и духом* који ће касније унети у нашу књижевност *њесници романтизма* (Исто: 667, курзив С. Б.).

У том контексту, а у погледу разумевања ауторства, Радовановићев осећај за вредности књижевности коју пишу жене омогућио је и оцртавање контекста женског књижевног ауторства тј. женске књижевности у оквиру српске књижевности, па и историје српске женске књижевности. Радовановић тачно одређује место Јулијане Радивојевић после појаве Еустахије Арсић¹⁰, и у односу на њу, као што затим успоставља претходничку позицију (љубавног) песништва Јулијане Радивојевић према долазећој поезији Драге Дејановић. У томе се позива на истраживања Злате Бојовић (неназначена, међутим, конкретно): „Писање и објављивање љубавних песама Јулијане Радивојевић значи истовремено, по ре-

¹⁰ „Оне исте 1829. године када је Еустахија Арсић објавила своју последњу књигу *Морална њоученија*, јавила се алманахом *Талија* Јулијана Радивојевић, *група њо реду српска њесникиња* 19. века“ (курзив С. Б.).

чима Злате Бојовић, и знатно 'померање слободнијег певања о љубави код наших списатељица', померање за више од три деценије, за време које нас дели до појаве љубавне поезије Драге Дејановић. Толико управо износи ова временска удаљеност која раздваја појаву интимне поезије вршачке песникиње до страственог љубавног шапата Драге Дејановић. Значај овог запажања добија у вредности када знамо да су се љубавне песме Бранка Радичевића појавиле пуних осамнаест године после интима Јулијане Радивојевић“ (Исто: 665).

Стеван Радовановић је међу првим истраживачима који врши интервенције у подразумевано књижевноисториографско знање о српској књижевности, интервенције које су последњих тридесет година на делу кроз феминистички мотивисана истраживања књижевног наслеђа, а која стално дају нове „преправке“ у погледу присуства жена у оквиру књижевних формација, њиховог значаја и авангардности тј. пионирске улоге унутар њих. Сам Радовановић своје тврдње износи самоуверено и на помним истраживањима засновано, уз нескривене читалачко-научне емоције, али и уз разумне ограде. Поезију Јулијане Радивојевић сматра, дакле, највреднијим доприносом алманаха *Талија*. Укупан његов значај био би мањи „да нема последњих страница књижице“ (Исто: 664). „*Срећом*, на последњем полутабаку, налази се „неколико нови песама“, укупно три, све без наслова, означене редним бројевима. Ако је тачан навод који је песникиња дала Јану Колару: 'Имам у рукопису и оригиналне различите песме, 14 табака', онда је заиста велика *шпешта* што те песме никада нису објављене. У њима је, вероватно, могло бити песама сличних овим трима последњима које представљају, колико знамо, прве љубавне песме које је написала и објавила једна Српкиња“ (Исто, курзив С. Б.). Како би Радовановићево, а и друга тумачења била јаснија, ове три песме – обједињене насловом *Неколико нови йесама* и означене редним бројевима – наводимо у целини (у савременом правопису, према Радовановићевом усклађивању из 1981: 273–275; притом, поштујући графичко обликовање стихова какво затичемо у алманаху, а о којем је Јулијана Радивојевић очигледно итекако водила рачуна):

1.

Кад се месец и звезда
У тишини поздравља,
Љубве полна супружница
И друга свог успавља,
Тада моје око тавно,
Санка сладтог лишено,
У сузам' плива.

Када славуј мала птица
Цветносно пролеће поздрављајућ' са гранчица
На травицу долеће
Тад ми чувства моја кажу
Која всеу срећу тражу
Да сам нешчастна.

Кад природа у красоти
Обучена празнује
С исходећем сунцем сваки
Творцу своме воздаје
Зашто и ја онд' не могу
С сладким чувством моме Богу
Да благодарим.

Ах! Ја тужна всуе тражим
Всуе тебе љубими
Всуе трчим к поточићам
Где с' грлили нежно ми,
Теб' земљица сад покрива
И мен' тужну напуњава
Превеликом тугом (1829: 50–52).

2.

Све што ми је мило било
На овоме свету,
Ништа није тако могло
Драго бит животу.

Као што су чувства она
Кад сам тебе љубила,
У љубави подружена
Нежно свагда грлила.

Ти си срца раздражио
Ти љубави почетак,
Јеси Драги, веруј био,
Ти учини растанак.
И с тим рану срцу моме
Ти зададе, ах! Вечну,
И кад ладна покрије ме
Земљица вредителну.

С богом, дакле, ти љубими,
С богом моје сунашце,
И хвала ти на лучама
С коим с' блажио срце.

Но споменку бар поклони
Ока магновение
И помисли да те једна
Заборавила није (1829: 53–55).

3.

Зашт да не смем ја љубити
 Зар је љубов погрешка.
 Са љубезним говорити
 И загрлити њега.

О! кад на то ја помислим,
 Сво јестество презирем,
 Срце моје всуе имам,
 У тајности сва венем.

Ах! Зашто сам тебе видла
 О! Свирепа судбо!
 Зашто сам те ах! Познала
 О! Превелико небо.

Сва ме радост оставила,
 Сво весеље прошло,
 О! зашто сам се родила
 Кад не уживам мило.

Често сам ја тугу моју
 Птичицам воверила,
 Теби казат ах! Не смеју,
 Да сам те возљубила.

Кад би ти знао ах! Љубими,
 Шта ми срце чувствује,
 Јест истина, чиста љубов
 Што у прсима бије (1829: 56–58).

Радовановић тумачи да у првој песми, „у стиховима искреног и доживљеног осећања“, „песникиња жали за прерано умрлим супругом“, те да се у другој песми понавља „исти мотив: бол за драгим“ (Исто). Сложила бих се са Радовановићевом даљом (пр)оценом да је „трећа песма најличнија, осећања у њој најснажнија и најискренија“ (Исто: 665). По његовом критичарском суду, та је песма и „уметнички највреднија“ (Исто). Радовановић смело биографски тумачи значење песме, са којим се такође слажем: „Већ сам наслов (*Зашт да не смем ја љубити*)¹¹ својом непосредношћу и отвореношћу одваја се од других стихова Јулијане Радивојевић. Песникињина осећања су узбуђена новом љубављу, а свест окована патријархалним моралним нормама“ (Исто). Заправо, у реконструирању животних чињеница се са аутором слажем, али се у једном тумачењу битно разилазимо: није песникињина свест окована нормама патријархалног морала,

¹¹ Реч је, међутим, о првом стиху песме, који је Радовановић поставио као наслов, док га сама песникиња, као што се види из претходне анализе, није песми давала.

већ се она – управо супротно – отворено и ослобођено (неоковано) буни против таквих норми.

Песникиња чини оно што ће у будућој женској књижевности чинити бројне ауторке: разоткрива лицемерје патријархалног морала. И у томе се, поред осталог, огледа њена авангардна позиција. Вратимо ли се намерно раније цитираној Радовановићевој оцени коју усваја од Злате Бојовић, о томе да слободније певање о љубави код српских списатељица почиње од Јулијане Радивојевић а не од Драге Дејановић, потребно је можда за нијансу кориговати и његове речи о песничком кретању од *инџимне* поезије вршачке песникиње до *сџирасној љубавној шайаџа* Драге Дејановић, па рећи да је и Јулијанин шапат или заправо *уздах и крик* био такође страстан. Колико ће пак Драга Дејановић отићи даље у односу на Јулијану Радивојевић треба читати како у студији самог Радовановића, тако – а и пре свега – у савременим феминистичким студијама Жарке Свирчев (2014, 2018).

Осврнемо ли се на Радовановићеву студију у целини, треба истаћи да је овај истраживач добро уочио и дијалектику сећања и заборав у књижевноисториографском раду. Та је „дијалектика“, као што је више пута и у науци утврђено, посебан проблем у оквиру женске књижевности и женског културног наслеђа уопште (в. нпр.: пројекат *Завера не-чињања: месџо, судбина и значај женској књижевној стваралаштву у српској културној баштини 2001–2004*; Свирчев 2018; Бараћ 2022). Радовановић подсећа како је још 1891. године Илија Огњановић изнео идеју о попису тј. књизи о свим дотадашњим српским књижевницама. Међутим, и само на овом примеру посматрано, „требало је да прође више од седамдесет година од појаве алманаха *Талија*, па да Данило А. Живаљевић прикаже поезију Јулијане Радивојевић само једном реченицом, једином реченицом за седам деценија“¹² (Радовановић 1976: 666).

Касније, у књизи *Српске џесникиње XIX века* из 1981. године, Радовановић је објавио овај исти рад – али без последњих седам пасуса који се односе на језичка питања. То је зато што она нису била од пресудне важности за књижевноисториографски наратив о песникињама српског 19. века, онако како га је у датој књизи Радовановић поставио. А поставио је концепт женског ауторства као изузетно важну а запостављену чињеницу српске књижевности, као појаву коју треба посматрати одвојено с обзиром на положај жена у друштву и култури, и с обзиром на погрешке претходника у разумевању женског књижевног ауторства. Књига је подељена на шест основних поглавља: *Из џимине џласи, Ужеџоше фењер – јасну свећу, Пробудило се у мени чувсџиво родољубља, Лейше је овај не виде вид, На честџи рода и џонос собсџивени*, и *Из књижевној стварана српских романџичарки* (у којем је као последњем поглављу дао избор песама ових ауторки). Може се рећи да је Радовановић представио српске песникиње *њима самима*, из логике и смисла самог њиховог дела, инсајдерски, као и да је обухватио најшири могући корпус и ауторски опсег. Почео је подсећањем на Јефимију (од које, по њему, „почиње оригинално књижевно стваралаштво српске жене“, Радовановић 1981:

¹² Мисли се на навођену реченицу: „Узмемо ли у обзир ондашње стање наше поезије, са пјесмама ове наше списатељке можемо бити потпуно задовољни, а нећемо претјерати ако кажемо да у њеним пјесмама има више поезије, него што је налазимо код доцније Милице Српкиње“ (Живаљевић 1901: 33).

11) и на друге средњовековне ауторке, а суштински од Еустахије Арсић и усмених песникиња тј. „народних“ певачица, будући да је феномен женског ауторства детаљније анализирао првенствено од почетка новије српске књижевности. Тај се почетак у домаћој књижевној историографији и прецизно рачуна од тренутка објављивања две књиге Вука Стефановића Караџића, *Мале њросѣонародне славеносердске ѡјеснарице* и прве граматике народног језика, *Писменице* (1814). Феминофилном читаоцу и истраживачу какав је Радовановић није промакла чињеница да је година која се сматра почетком новије српске књижевности уједно и година „објављивања прве књиге коју је у нас написала и издала једна жена – Еустахија Арсић“ (Исто: 1981: 7). Нити му је као таквом промакло да нагласи како се у поменутој *Пјесмарици* нашао велики број лирских песама које је Вук „забележио са усана своје *даровише* рођаке Савке Живковић“ (Исто, курзив С. Б.).

Радовановић заправо лајтмотивски на више начина понавља и читаоцима своје монографије такорећи „утуљује“ у памет да усмене певачице треба посматрати не само као ауторке, већ као *изузетне* ауторке, и то у сложеним условима једног формулаичног књижевног система. Тако ће, на пример, рећи да „песме ових жена гуслара припадају врховима нашег усменог стваралаштва. И поред општих црта, заједничких свим певачима, ове певачице – иако омеђене строгим нормама поезике усменог стваралаштва – прожеле су стихове песама (које су преузимале од других певача и даље прерађивале) својим личним ставом, краћом формом излагања, снажним и дубоким осећањима, обојиле их изразитом индивидуалношћу правих великих стваралаца“ (Исто: 8).

За усмене певачице, поред тога, важно је Радовановићево схватање засновано не само на сопственом осећају, већ и на једном запису самог Вука Караџића, да епске песме *нису безличне* већ *само анонимне* творевине, па су самим тим и певачи и певачице – ауторске личности (Исто: 23). У том смислу за Радовановића су и песникиње грађанске поезије такође ауторке. Он се непогрешиво задржава на оним запажањима претходних истраживача која поткрепљују аргументе о женском ауторству у српској књижевности, која већ јесу аргумент томе у прилог – али до Радовановићевог читања слабо или потпуно неосвешћен и неексплициран. У читању објашњења Младена Лесковца да су војвођанску грађанску лирику стварали углавном „буквенеискусни, бербери, фелчери, дућанције и њихове калфе, занатлије свих врста, војници, ђаци, разне ‘мадаме’ и свакојаке ‘фрајлице’“ (Лесковац према Радовановић 1981: 8), Радовановић ће наравно сањати о томе „када бисмо могли знати нешто више о творцима овог песништва, па о тим ‘мадамама’ и ‘фрајлицама’. На жалост, сем Јулијане Новаковић, чије је име ‘дешифровано у збирци Ат. Николића’ [...] не знамо више ни за једну ауторку ове поезије. А њих је, свакако, било више“ (Исто).

Након подсећања на доприносе наведених ауторки, Радовановић је своју „историју“ и корпус српске женске књижевности 19. века оцртао идући преко (пред)романтичарки Јулијане Радивојевић, Мине Караџић Вукомановић, Драге Димитријевић Дејановић, па преко оних које је сматрао музама колико и ауторкама (Емилија Поповић Рајковић, Ружа Личанин Јовановић, Милена Стефановић, Ленка Дунђерски) дошавши до оних од којих је тек по која песма сачувана или се зна да су их имале у рукопису.

Заправо, кључна методолошка иновација Стевана Радовановића огледа се у томе што је он на почетку у расправу увео и домаће средњовековне владарке које су наручивале преводe појединих страних дела (Исто: 10), образовале личне библиотеке, а понешто и записивале; богатије жене из каснијих периода које су деловале као мецене (Исто: 12–13); и појединке које су приређивале туђа дела (Исто: 14). Овај Радовановићев методолошки поступак, који је остао тек имплицитно присутан у монографији из 1981. године, заправо је у основи оно што је кроз појам *недискурзивној ауторства* за дефинисање женског књижевног ауторства у најновије време учинила Жарка Свирчев у студији „Уреднице авангардних часописа“ (2021).

Након прве књиге, дакле, 2006. године у монографији *О знаменијим Српкињама 19. века* Стеван Радовановић прави ширу синтезу од претходне, обухватајући сада женско ауторство 19. века у целовитијем значењу, у свим његовим уметничким изразима. Важно је у овом подухвату неколико паратекстуалних гестова аутора (и са њим уреднице едиције *КЖенам – Весне Ђоровић*): за насловну корицу књиге изабрана је репродукција слике Мине Караџић „Девојка са венцем од виновог лишћа“ (1885), а основном садржају претходи кратки предговор насловљен „Уместо предговора“. У њему се у стилу манифеста не само подсећа на некадашње женско ауторство, већ се за њега простор изнова *осваја* и захтева. Радовановић тенденциозно обједињује женска ауторства романтичарске епохе: књижевно (и то и писано и усмено), музичкоизвођачко, сликарско и глумачко. Јулијана Радивојевић описана је у овој књизи заједно са – поред песникиња из претходног издања (1981) – Катарином Ивановић, Мином Караџић-Вукомановић, Драгом Дејановић (сада и као позоришном ауторком), Драгињом Поповић Ружић, Милком Алексић Ружић, Јованком Стојковић. Стевановић говори о „врхунским остварењима српских књижевница и уметница романтичарске епохе, које историја књижевности и уметности не смеју више пренебрегавати. Жене ствараоци у XIX веку заслужиле су више од пригодничарских текстова; њима, по вредности дела која су оствариле, припада одговарајуће место у историји културе нашег народа“ (Исто: Непагинирано). Тако је овај феминистички истраживач настављао сопствени вишедеценијски пројекат постављања жена на право место у историји српске књижевности и културе, пројекат који се као *враћање жена најпре у њивијес* и *завера чиишања* од средине осамдесетих односно деведесетих година 20. века одвијао интензивно и организовано и унутар феминистичке заједнице у хуманистичким наукама у Југославији и Србији.

4. Студија Јована Деретића (1979)

У периоду када Радовановић објављује своју прву студију у *Књижевној историји* (1976), Јован Деретић, у исто време уредник овог научног часописа, пише своју монографску студију *Алманахи Вуковој год* (1979). Поред самог алманаха, који су ова два проучаваоца очигледно имала пред собом, за Деретића важан секундарни извор постаје сама Радовановићева студија. У складу са тим да пише целовити преглед српских алманаха у периоду од 1814/15. до 1947/8,

Јован Деретић свакако сажима и редукује податке из претходних студија. Тако и за саму *Даницу* (прво издање 1826. године у Бечу), алманах Вука Караџића по којем назива целу епоху, износи само основне податке и сазнања, указујући на то да постоји завидна литература о овом алманаху (Деретић 1979: 29).

Угао из ког се предмет посматра и начин формулисања објашњења, тј. књижевноисториографска нарација, увелико утичу и на то како ћемо се неке појаве сећати, па тако и Радовановићева студија и Деретићево потпоглавље различито усмеравају наше разумевање алманаха *Талија*. Радовановић од почетка студије алманах *Талија* и посебно његову поезију смешта у контекст женске књижевности (после Еустахије Арсић а пре еротске поезије Драге Дејановић), док је Деретић примарно смешта у контекст алманашке традиције. Радовановић од почетка и изразитије истиче оригиналност и ауторство, третирајући Јулијану Радивојевић пре свега као песникињу, док је Деретићу било потребно „време“ да кроз текст студије пређе са израза *издавач* алманаха на одређење *ауторица*.

У *Уводу* у своју студију, Деретић напомиње да су први алманаси већином били ауторски, у смислу да су „њихови уредници уједно и њихови главни а некад и једини сарадници“ (Исто: 10). Таква пракса карактеристична је управо за период у којем је објављена и *Талија*, али ће већ од 30-их година 19. века почети да се мења тако да удео различитих сарадника постаје равноправан или већи у односу на уреднички допринос. Практика доминантног (уредничког) ауторства упадљива је у *Забавнику* Димитрија Давидовића и Вуковој *Даници*, као и у *Банашком алманаху* за који Деретић претпоставља да је аутор свих његових чланака – а сви су непотписани – „највероватније састављач алманаха, Димитрије Тирол“ (Исто: 37).

У овом по много чему прелазном периоду алманашке културе, како јасно и прецизно показује Деретићева монографија, одвија се управо и процес преминације књижевног над некњижевним садржајима у српским алманасима. Тај се процес одвија и у самој *Талији*, односно Јулијана Радивојевић врши овај процес у српској књижевности заједно са још неколико аутора. „*Талија* је *чисто књижевни алманах* без календара и свега осталог што је уз календар ишло“, објасниће Деретић (Исто: 41, курзив С. Б.). Јован Деретић је на два различита, а подједнако тачна, начина, описао структуру алманаха, једном као *дијадну* а други пут као *тријадну*. За ову тему је важно то што у склопу датог питања Деретић одређује и ауторство. Најпре описује садржај алманаха према видљивој спољашњој структури коју је начинила сама уредница: „Састоји се из два одељка; у првом се налазе прозни састави, а у другом састави у стиху, песме“ (Исто: 42). Томе додаје: „И једни и други потичу од издавача алманаха. Стога и *Талију*, као и претходни *Банашки алманах*, сврставамо у ауторске алманасе“ (Исто: 41).

У оквиру одређења ауторства пак, важно је што Деретић, по сопственом знању и осећају свакако, одређује степен оригиналности (и у том смислу ауторства). За прилог „Нова година 1829“ рећи ће нпр. да су ту дата „разматрања која, иако *без дубине и оригиналности, делују тријадно и занимљиво* јер су исказана на прикладан начин. Ј. Радивојевић *ише једноставно и тојло*, без претенциозности и високопарне учености. У њеним речима присутни су *лични тон и однос*, она пише о својим надама и очекивањима, и у вези с њима расправља и о општим темама“ (Исто, курзив С. Б.). Из перспективе ауторке овог рада,

Деретић заправо оповргава своју почетну оцену већ у оквиру исте реченице. У уоченом личном тону и односу према појавама, у пријатности и занимљивости као читалачком доживљају, у конкретном које стоји пре уопштавајућег, у примећеној једноставности и топлини коју Деретић поставља насупрот високопарној учености – а то заправо значи насупрот књижевним конвенцијама – налази се управо *оригиналности* књижевног писања Јулијане Радивојевић. Деретић и још прецизније означава ауторкине књижевне поступке, као на пример: „Израгање илуструје параболома од којих је једна *новелистички* развијена (о богатој жени која је изгубила мужа и пала у беду)“ (Исто, курзив С. Б.).

Изражући поступно своја запажања о чланцима *Талије*, Деретић ће све позданије реч издавач (Исто) замењивати изразом *ауторица* (42–44). А ауторско и оригинално, и када експлицитно не употребљава епитет оригинално¹³, Деретић заправо обележава кроз уочавање лирског квалитета радова Јулијане Радивојевић и доминације лирског: „*Нежност гешњска* [...] дидактична прича за децу [...] дата са неком наивношћу и једноставношћу која делује *јошово лирски*“ (Исто: 42), и: „*Ноћ* је песма у прози, [...] *Нежна, лирски понесена*“ (Исто).

Када анализира „Спомен Доситеју Обрадовићу“, Деретић се ослања на Крешимира Георгијевића и упућује на његов чланак. Примећује да дата похвална ода „открива нам ауторицу алманаха као ‘поштоватељицу Доситејевицу’“ (Исто). Међутим, Деретић свакако и независно од Георгијевића прецизно одређује шта је у *Талији* дуг поетици Доситеја Обрадовића, и то баш у смислу онога што је и код овог идејно неоригиналног просветитеља било оригинално: „Доситејев утицај јасно је обележио ову публикацију. Он се осећа како у њеној основној намени тако и у прилозима, прозним и поетским, који су штампани у њој. Доситеју је најближе основно стилско обележје алманаха: поучни, дидактични тон спојен са непосредним, личним односом према предмету и читаоцу“ (Исто: 43).

Сажимајући оцене претходних проучавалаца али и држећи се сопствене анализе и терминологије, за три завршне оригиналне ауторкине песме Деретић ће приметити да су оне „сложеније у начину градње стиха од претходних, али такође са више храпавости у ритму, све три, по теми љубавне, делују лирски непосредно, једноставно“ (Исто). Као пример и аргумент за своју тврдњу наводи део из песме „Зашт да не смем ја љубити“, усвајајући тако Радовановићев назив за песму под редним бројем три.

У збирној оцени, Деретић закључује да „сви прилози у *Талији*, и поетски и прозни, показују да је њена ауторица имала *развијен смисао за лирско*, који је долазио до изражаја упркос томе што је њена тематика, у складу са схватањима епохе, превасходно дидактична. Ј. Радивојевић је једна од првих и најдаровитијих песникиња у 19. веку“ (Исто). Наравно, из наставка се види да се чврсто ослања на претходне тумаче: „Данило Живаљевић, један од ретких критичара који су писали о њој и њеном алманahu, изнео је мишљење ‘да у њеним песмама има више поезије него што је налазимо код доцније Милице Српкиње’. За њу је знао истакнути словачки препородитељ и песник Јан Колар који јој је посветио

¹³ Радије у том смислу говори о *квалијетету*: „Сличне квалитете налазимо и у друга два прилога“ (42).

један сонет у свом делу *Словенске кћери*¹⁴. У аутобиографској белешки коју је послала Колару Ј. Радивојевић је саопштила да у рукопису...“ (Исто), те Деретић даље, позивајући се на Георгијевића и Стевановића, набраја све што *већ знамо*.

Талија је, судећи по свему што Деретић затим износи, *најауторскији* алманах своје епохе тј. Вуковог доба. Он се, уз несумњиво ауторство чланка, издава и по ауторском печату у композицији алманаха, а о чему се претходно у алманашкој традицији није водило рачуна. Ту чињеницу истиче сам Деретић: „Своје уметничке склоности ауторница је показала и начином како је компоновала *Талију*. Композиција књиге заснована је на тријадичном принципу“. Деретић објашњава како је 12 прилога подељено у четири логичне целине са по три чланка (три прозна састава, три поучне песме, три похвалне песме, три љубавне песме). Зато закључује да је „*Талија* један од наших најкњижевнијих алманаха прве половине 19. века, јер је показала највећег склада у унутарњем распореду, у композицији рубрика“ (Исто: 44).

Индикативно је да Деретић одељак о *Талији* завршава, као и Живаљевић и Георгијевић и Стевановић, напоменом о правопису: „Треба истаћи још један њен квалитет, посебно значајан у то време: сви текстови писани су скоро чистим народним језиком, а у графичкој се осећа тежња ка фонетском писму, што се испољило, поред осталог, и у изостављању танког и дебелог јера“ (Исто). Аутори су се, дакле, ослањали једни на друге, континуитет у истраживању алманаха *Талија* је постојао, али је дијалектика сећања и заборав, условљена позицијом *архива* у националној култури – у смислу који том појму придаје Алаида Асман (2018) – такође остваривала свој ефекат.

5. Проучавања Миодрага Матицког

Иако се у чланку „Календар *Ружица* и месецослов *Ружични венац*“ (1990) Миодраг Матицки само дотиче алманаха *Талија*, његово је тумачење (других) женских календара и алманаха значајно и вредно издвајања јер, попут неких претходника а у склопу својих опсежних истраживања календарско-алманашке културе, поуздано одређује улогу жена и природу женског ауторства у овом домену. Матицки, наиме, тумачењем познијег *Ружичној венца* (1845) омогућава да разумемо и ранији алманах односно изразитост женског ауторства у српској алманашкој култури, тачније, његову потенцијалну изразитост. Он издваја полемику која се повела око календара који је Јекатерина Јанковић уређивала, и за чије уређивање не бисмо ни знали да полемике није било. Ова жена је уреднички и штампарски посао – као већина тадашњих и будућих уредница – наследила од свога мужа, захваљујући чињеници његове смрти (касније, на пример, Зорка Лазић „наслеђује“ тј. преузима часопис *Врач ђоџаћач*) после смрти супруга Симе Лазића.

Извесни А. Андрић изнео је у *Пешићанско-будимском скорошечци* критике на рачун *Ружице* или *Ружичној венца*, па је, „имајући на уму примедбе које је А. Андрић изрекао у *Пешићанско-будимском скорошечци*, Јекатерина Јанковић са

¹⁴ Овде Деретић прави грешку у преводу Коларовог свева.

више пажње уредила календар за 1845. годину“ (Матицки). „Према садржају“ процењује Матицки, *Ружични венац* за 1845. је најближи књижевној периодици. У њему је највише песама [...], а објављена је и *йолемика* Јекатерине Јанковић са Александром Јанковићем [...]. На основу назнаке књижевне рубрике која се састоји искључиво од песама – *Песмице красним Србкињама йосвећене* и полемике Јекатерине Јанковић у којој се она оглашава као *уредница*, може се закључити да је то још један календар *намењен женама* у 19. веку, у лепој традицији започетој *Календаром* Георгија Михаљевића (1807), који је био ‘госпожам и госпожицам посвјашчен’, и настављена *Талијом* (1829), алманахом Јулијане Радивојевић и *Драјољубом* (1845; 1846), забавником Теодора Павловића“ (Матицки 1990, курзив С. Б).

Значајно је овде неколико пренетих чињеница и изведених тумачења. Најпре, чињеница да се Јекатерина Јанковић потписује као уредница. Затим, то што Матицки календар/алманах који је уредила жена сврстава у групу календара намењених женама, без обзира на то да ли су их уређивали и „исписивали“ жене или мушкарци. Јер, управо је из те позиције (намењености женама), дакле из позиције читалачке публике тј. читатељке, поступно у 19. веку изграђивана позиција уреднице и ауторке. Кроз тај би се, дакле, испрва неиздиференцирани склоп улога – образоване девојке, читатељке, сараднице часописа под псеудонимом, у сваком случају талентоване и писању вичне анонимне ауторке, и потенцијалне књижевнице, потенцијалне уреднице, потенцијалне полемичарке, потенцијалне политичарке – у изнуђеним или избореним, односно освојеним, приликама диференцирала и правим именом издвојила фигура уреднице и ауторке. Такав је био један од путева постајања ауторком у европским књижевностима, а у великој мери такав је био и процес постајања ауторком Јулијане Радивојевић. У њеном случају, као што претходне странице показују, подједнако је занимљиво и проучавања вредно прихватање и тумачење чињенице њеног ауторства у академском научном пољу.

6. Две дигресије

6. 1. О опусу и доступности извора

У погледу опуса, дакле, можемо рећи да знамо да је Јулијана Радивојевић објавила алманах *Талија* (1829), и написала још два или пак три дела која нису била те среће, па су остала у рукопису. Сви каснији библиографи и истраживачи, ослањајући се једни на друге, наводе *Цвеша или Добар савей за срјске кћери* (*Цвеша или добаръ совѣтъ србскимъ кћерима*) који је писан након *Талије* („потом“) и већи број *оригиналних* песама које нису објављене али ни као рукопис нису сачуване. У каснијим тумачењима, Стеван Радовановић ће сматрати да је наведени *Добар савей* заправо део *Талије* („То је, наиме, други део алманаха који почиње од 32. странице песмом под тим називом. Ово је дело рађено по угледу на Еберсбергову књигу *Пријателски савей за зрелију женску младеж*“, 1976: 660, фуснога 2). Међутим, када се чита запис Јулијане Радивојевић на чешком, примећује се да она наводи да је после *Талије* написала два посебна

списа у овом жанру: расправу о *Васијишању йоседно женскої йола*, а затим и *Добар савети за срѣске кћери* (1832а: 302). У преводу Крешимира Георгијевића изостављен је први спис а наведен само *Добар савети*, као што је и у ранијим лексиконима навођен само један спис.

Истраживачи чије су студије биле читаније (Радовановић, Деретић), а који су по свему судећи алманах имали пред собом, нису напомињали, као што то и није нужно, где се он може наћи. Тако је пропуштено да се макар једним малим сигналом у фусноти будуће истраживачице и истраживачи упуте ка алманаху. Међутим, извор на који се они ослањају, потискујући га иначе сувише у фусно-те, а то је чланак Крешимира Георгијевића, садржи податак о томе, и то управо на начин који показује колико је важан и физичко-материјални аспект истраживачког рада. Георгијевић узбуђено обавештава читаоце и научну јавност да се алманах *Талија* „ни у једној библиотеци Југославије не може наћи! Распитивао сам се свуда, али нигде га нема. Путем Универзитетске библиотеке набавио сам микрофилм из Пеште, и тако нам је тим путем постао алманах приступачан!“ (Георгијевић 1958: 129). У преносу каталожних листића из папирног облика у електронски, посебно кад је реч о специјалним изворима као што је у овом случају микрофилм (који нису завођени у ауторским и предметним лисним каталозима), многе јединице остале су непренесене, па тако и микрофилм на ком је *Талија*. Зато јединствена електронска база података библиотека у Србији годинама на уношење кључних речи *Јулијана Радивојевић* и *Талија* као одговор „избацује“ запис о алманаху *Талија* и години његовог издања, али са напоменом да га нема у фондовима библиотека у Србији. Вођена Георгијевићевим записом, а уз добру вољу и упорност библиотекарa Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, посебно Јелене Ђукановић, пронашла сам заједно са њом запис о микрофилму, а затим су библиотекари пронашли и сам микрофилм. Након тога, са директором библиотеке, др Александром Јерковим, договорено је да ће се извршити и његова (ре)дигитализација и алманах напoкон учинити општедоступним.

Сама сам у посед папирних копија алманаха дошла раније, и пре него што сам почела да га проучавам, тако што ми их је несебично предао Миодраг Матицки, у периоду када сам интензивно почела да се бавим женском и феминистичком периодиком 20. века. Матицки је пак те копије за потребе сопствених истраживања и по сопственом сведочењу обезбедио током студијског боравка у Будимпешти. Оне, свакако, не представљају „довољан“ библиотечки и научни извор. Ове чињенице о (не)доступности, наизглед сувишне за изношење у научном раду, које звуче као исто тако сувишна мистификација доласка до извора, битно су ипак утицале на проучавање алманаха и саму свест о његовом постојању односно на заборав који га је с времена на време покривао. Доступност и, од једног тренутка, претраживост, без обзира на то што не могу бити изговори у научним истраживањима, очигледно и сувише утичу на сама та истраживања. Због свега тога, за ову прилику, као Прилог, на крају раду, а пре наведене Литературе, пренећемо садржај алманаха *Талија*, који уједно треба разумети и као *de vizi* библиографију Јулијане Радивојевић. Свакако, тој библиографији припада и ауторкин аутобиографски запис у Коларовој књизи.

6. 2. О несачуваном делу за зрелију женску младеж

На тренутак је потребно да се задржимо на рукописном, необјављеном делу Јулијане Радивојевић. *Добар савети* односно *Цветиа или добар савети за српске кћери* дело је, дакле, рађено по угледу на књигу *Пријатљељски савети за зрелију женску младеж* Јозефа Зигмунда Еберсберга (Josef Sigmund Ebersberg 1799–1854). Еберсберг је био писац и новинар који је, радећи претходно као приватни учитељ у племићким кућама, усмерио своје писање ка омладинској публици. Године 1824. основао је и часопис за младе, *Die Feierstunden* (Wurzbach 1858: 412–413). Издвојено пак обраћање младим женама и писање посебних књига за њих опште је место епохе просвећености. Оно је део просветитељског програма, а жанр саветодавног списка (совјета, савета – писаног и у једнини и у множини) карактеристична је форма његовог спровођења над младим особама оба пола, које се понекад збирно и неутрално призивају (нпр. *невештој деци, за јуности безискусну*), а често су полно *удружено раздвојени* (нпр. *младежи обојеја њола*). Саветодавна фигура такође је понекад неутрална, као у Еберсберговом спису на који се Јулијана Радивојевић ослања (па су совјети некад и експлицитно насловљени као *пријатљељски* или *родитљељски*), а често родно диференцирана (када су *очински* или *мајчински*). Формирање младих жена као читалачке публике у томе контексту – и када су списи посвећени само њима, и када су као читатељке апострофиране паралелно са читатељима – имало је за циљ да их формира као будуће просвећене мајке, које тек као такве могу да буду и прве учитељице своје деце. Просвећивање жена у европским се друштвима најчешће, дакле, није захтевало и спроводило зарад њих самих тј. зарад њиховог индивидуалног остварења, већ је било у функцији укупног просветног подизања заједнице.

У домаћим оквирима и у новије време, Татјана Јовићевић је анализирала текст овога жанра који је написала Еустахија Арсић (Јовићевић 2014), по многим и званично прва српска књижевница, а који је уједно њена прва штампана књига – *Совети мајтерниј ѡредрајој обојеја њола јуности сербској и валахијској* (1814).¹⁵ Пре ње, поуздану жанровско-родну анализу овог дела пружила је слависткиња Магдалена Кох (Кох 2007/2012: 32–33). Што је овде од значаја, Еустахија Арсић по концепцији Стевана Радовановића представља непосредну претходницу Јулијане Радивојевић у српској књижевности. Више би него занимљиво било видети шта је у једном таквом жанру *саветиа* „с многим властитим допунама“ учинила Јулијана Радивојевић, која је и у погледу алманаха и његовог садржаја начинила толика *феминистичка* прекорачења. Питање које се поставља је да ли се управо овде где је еманципаторски дискурс могао експлицитно да продре, ако је тачна Радовановићева претпоставка да је тај спис исто што и конзервативнији одељак *Талије* о женским дужностима – Јулијана Радивојевић суздржала од слободнијег говора. Односно, да ли је такав говор себи дозволила пре свега у поезији, тј. у књижевности као фикцијском пољу,

¹⁵ Њен пун назив по Радовановићу гласи *Совјети мајтерњи ѡредрајој обојеја њола јуности српској и валахијској аки исчадие нежнајо чувствования, имже блајо и часитие ојрасли рода својо одимајет, сочинийиелница, В Будиме, ѡисмени Кралевскојо Всеучилиштита Унјарскојо, 1814.*

па у том смислу пољу у ком је осећала већу слободу изражавања? За одговор на ово питање ћемо, нажалост, заувек или до неочекиваног проналаска изгубљеног извора остати ускраћени.

7. Феминистичка истраживања

На почетку своје књиге *Кад сазремо као култура: Стваралаштво српских сисајелица на почетку XX века (канон – жанр – род)* (ориг. 2007, превод на српски 2012), Магдалена Кох је у поглављу „Књижевни дискурс – генеалогичка женског писма у српској култури (од Јефимије до Милице Стојадиновић Српкиње, XIV–XIX века)“ један пасус посветила Јулијани Радивојевић. Ова изузетно пажљива истраживачица српске женске књижевности писала је на основу података до којих је у том тренутку могла доћи, а колико је за тему њене књиге било и довољно. Очигледно је, у сваком случају, да (не)претраживост литературе у каталозима библиотека битно утиче на истраживања, као и да периодично долази до *заборава* претходних знања, па ни рецензенти ни претходни читаоци рукописа не знају да упуте истраживачице на постојећу литературу.

Кох прецизно лоцира Јулијану Радивојевић као „још једну Српкињу из Војводине“ која „иде стопама“ Еустахије Арсић „оставивши иза себе ипак много скромније стваралаштво“. Магдалена Кох је поновила основне податке о животу Јулијане Радивојевић и њеном алманаху, уз убичајено позивања на Колара и његов сонет и додатну аутобиографску белешку, поменувши да „на територији Србије, међутим, није сачуван ниједан примерак алманаха *Талија*“. Магдалена Кох не наводи одакле потичу дати подаци, а важна новина је та што напомиње да је Јулијана Радивојевић „у очима неких истраживача добила и статус прве српске новинарке“ (Кох 2012: 39), упућујући на страницу из списка В. Д. Алексијевића *Наша жена у књижевном стваралаштву* на којој се уредница алманаха *Талија* помиње (1/1994, 95: 169), према прештампању верзији овог есеја у првом броју *ПроФемине: часописа за женску књижевност и културу* у одељку „Књижевна прошлост: континуитети и дисконтинуитети“ (1/1994, 95: 164–181).

У Бази података портала *Књиженство: историја и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* под одредницом *Јулијана Радивојевић* пренети су под ставком Професионална ситуација подаци из књиге Магдалене Кох (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/julijana-radivojevic>), а у смислу целине упућује се и на везу ка неформалној интернет-страници (<http://www.istorijskabiblioteka.com/art:talija-knjizevni-almanah>). Дугогодишњи истраживачки пројекат *Књиженство* (2011–), који води др Биљана Дојчиновић, професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду, спроводи у дело, наиме, идеју коју је још у часопису *Јавор* назначио Илија Огњановић, наравно у далеко већем обиму и са неупоредиво сложенијом методологијом рада и представљања резултата. Подухват је осмишљен тако да дигитална форма репрезентације омогућава да се нови подаци, посебно у Бази података, додају и допуњавају временом и поступно, како је детаљно образложено у студији „Ка другачијем знању – база података *Књиженство* и дигитализација материјала“ (Дојчиновић, Коларић

2017), а што ће након овог покушаја свеобухватног сагледавања знања о Јулијани Радивојевић свакако бити учињено и за одредницу о овој ауторки.

Овај рад понудио је, дакле, хронолошки преглед свих доступних истраживачких извора односно литературе, а по приступу се надовезује на започета (како нехотична тако и хотимична) феминистичка истраживања дела Јулијане Радивојевић, наставља их и колико заокружује толико и отвара за детаљнија тумачења. У том смислу, пажњу бих на крају скренула и на оно што долази прво, а то је наслов ауторкиног алманаха, који нам се нуди за различите интерпретације. Познато је да *Талија* колоквијално значи (добру) срећу и (променљиву) судбину, а да је Талија била античка муза заштитница комедије, касније и позоришта. Судаћи по цртежу на насловној страни алманаха и његовом даљем садржају, Јулијана Радивојевић је мислила на обоје и оба значења оставила као „понуду“ читалачкој публици. На насловној слици представљена је женска фигура у дугој хаљини античког стила, око чије главе је брљшанов венац и око које је у целости – са уплетеним цветовима – обмотан брљшан (један од атрибута музе Талије), а која на тацни држи плодове природе. Чини се да Јулијана Радивојевић изражава своју љубав према позоришту, о којем се иначе у алманahu и доступној аутобиографској белешци не изјашњава. Међутим, то је вероватно оно мање важно значење имена алманаха. На првом месту би се рекло да оно означава променљиву животну срећу. Јер, алманаси и јесу изворно, посебно некада календарским делом, говорили о променљивој срећи условљеној променама у природи и променама у кретању небеских тела. Што је посебно важно, то значење се открива *изнутра*. Јулијана Радивојевић у уводном тексту „Година 1829“ говори о *иагу* из среће у несрећу, о животу жене која је била у срећном браку па постала удовица и усамљена родитељка. Уједно, она на крају алманаха, у интимним стиховима, наговештава могућност преокрета, поновне промене и доласка нове среће, коју као и да нам живот заправо непрекидно нуди на тацни. Оптимистички дух ове поруке сасвим је у складу са самосвесном и самоувереном перформативношћу ауторских гестова са којима се срећемо кроз цео алманас.

8. Закључак

Различити подаци о животу и раду Јулијане Радивојевић и различита тумачења значења њеног дела такви су јер потичу из више извора односно „система“: из личних тј. аутобиографског извора, из потреба културних покрета (просветитељства, панславистичког пројекта, утемељења нација и националних књижевности) и научно-истраживачких подухвата. У потоњем смислу, тумачења дела и дела Јулијане Радивојевић, разликују се с обзиром на то да ли су (примарно) смештени у контекст проучавања српске књижевности, српске алманашке традиције, историје српске поезије, историје женске књижевности или феминистичких истраживања књижевног наслеђа. Од дате истраживачке позиције у конкретним студијама зависило је то који ће подаци бити наведени, чему ће из живота и опуса Јулијане Радивојевић бити дат већи простор односно колико ће бити видљиви претходни извори и литература.

Сви описани услови доводили су до тога да и алманах *Талија* и име његове ауторке буду периодично – са размацама и од по седам деценија – видљиви па невидљиви на сцени културног и књижевноисторијског памћења. У „треницима“ (песничким збиркама, лексиконима и научним студијама) када јесу бивали видљиви, откривали су се пре свега као облици освајања ауторства, и то као женског и књижевног, али и научног. Оно што је, дакле, куриозитет у случају Јулијане Радивојевић јесте то што није само као жена освојила поље које углавном мушки обрађују, како би рекао Илија Огњановић, и што није само устаљене жанрове датог поља испунила женским искуством, него што је својом аутобиографском белешком (свакако нехотично а захваљујући концепту Јана Колара), битно усмерила и каснији научни дискурс о сопственом делу. У погледу *Талије*, ауторско би било – да поновим ранију тврдњу – све оно што је антипатријархално и провокативно, а епигонско и такорећи неауторско оно што, по инерцији по/етике раније књижевности, остаје конзервативно.

Подједнако је важно и то што, како је у раду показано, *индивидуални* њени освајања ауторства Јулијане Радивојевић, њен лични пут постајања ауторком, практично у себи сажима један од доминантних *културноисторијских процеса* постајања ауторком у европским књижевностима. Наиме, из првобитне позиције читалачке публике тј. читатељке, поступно се у 18. и 19. веку у већини европских књижевности и култура изграђивала позиција уреднице и ауторке. Из једног комплекса примарно неиздиференцираних улога – а то су биле улоге образоване девојке, читатељке, сараднице часописа под псеудонимом, талентоване анонимне ауторке и потенцијалне књижевнице, потенцијалне уреднице, потенцијалне полемичарке, потенцијалне политичарке – у изнуђеним или избореним приликама диференцирала би се и правим именом издвојила личност уреднице и ауторке. Име *Јулијане Радивојевић рођене Вијајновић* стоји као једно од сведочанстава тога процеса.

ПРИЛОГ

Садржај алманаха *Талија* по редоследу и броју страница,
односно библиографија радова Јулијане Радивојевић
(наслови усклађени према савременом правопису):

„Мили роде!“ (непагинирано, односно 1–4)

I

„Нова година 1829“ (9–21)

„Нежност детињска“ (22–25)

„Ноћ“ (26–31)

II

„Добар совјет“ (31–34)

„О женским дужностима“ (34–36)

„О благодарности“ (37–38)

„Јего Преосвештенству Господину Стефану
Станковичу, Епископу Будимском“ (38–42)

„Благородном и Високоученом Г. Михаилу
Могошињи Доктору медицине“ (43–46)

„Спомен Доситеја Обрадовича“ (47–49)

„Неколико нови песама“ (50–58) [1. (50–52); 2. (53–55); 3. (56–58)]

ЛИТЕРАТУРА

- Алексијевић, Властоје Д. (1941). *Наша жена у књижевном сиварању*. Београд: Штампарија Живка Мацаревића. [У латиничној верзији прештампано у: *ProFemina: časopis za žensku književnost i kulturu*, 1 (1994): 164–181]
- Asman, Alaida. *Oblici zaborava, s nemačkog prevela Aleksandra Bajazetov*, Београд: XX век, 2018.
- Бараћ, Станислава. „Жена данас (1936–1940) и култура сећања“. *Часопис Жена данас (1936–1940): њросвећивање за револуцију*. Београд: Институт за књижевност и уметност, (2022): 21–53.
- Wurzbach, Constant von. „Ebersberg, Sigmund“. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreichs*, Band 3, 1858, 412–413.
- Wurzbach, Constant von. „Radivojević, Julie“. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreichs*, Band 24, 1872, 201–202.
<https://austria-forum.org/web-books/wurzbach24de1872kfu/000213>
- Георгијевић, Крешимир. „Једна поштоватељица Доситејева – песникиња Јулка Радивојевић“, *Ковчежић* (1958): 128–130.
- Деретић, Јован. *Алманахи Вуковој годба*. Београд: „Вук Караџић“, Институт за књижевност и уметност, 1979.
- Дојчиновић, Биљана, Коларић, Ана. „Ка другачијем знању – база података *Књиженство* и дигитализација материјала“. *Књижевна историја* 163 (2017): 195–211.
- Живальевић, Данило А. „Неколике биографско-библиографске белешке“, *Босанска вила* (1901). *Завера не-чињања: месито, судбина и значај женској књижевној сиваралаштва у српској културној даштини* (2001–2004). Пројекат Центра за женске студије.
- Јовићевић, Тајјана. „Глас из потиснутог наслеђа“, *Књиженство* 4 (2014). Он-лајн часопис. http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2014/zenska-knjizevnost-i-kultura/glas-iz-potisnutog-nasledja#_ednref1
- Kollar, Jan. *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvjch*. Úpelné wydání. W Pešti tiskem Trattnera a Károliho, 1832.
- Kollar, Jan. *Wyklad čili j Přmjětki a Wyswětliwki ku Sláwy Decere. S obrazy, s mapau, s Přjdwktem drobnejšjdach básnj rozličného obsahu*. W Pešti tiskem Trattnera a Károliho, 1832a.
- Корда Петровић, Александра. „Путописи Јана Колара“. *Славистика* 20 (2016) 640–647.
- Кох, Магдалена. *Кад сазремо као култура: Сиваралаштво српских сисајелица на њочейку XX века (канон – жанр – рог)*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Матицки, Миодраг. „Календар Ружица и месецослов Ружични венац“, *Прилози за историју српске књижевне историје*, ур. Александар Петров. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1990.
- Milinković, Jelena. „ProFemina, feminističke kontrajavnosti i književna prošlost“, *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić. Београд: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018. 281–311.
- Радовановић, Стеван. „Алманах ‘Талија’ 1829“. *Књижевна историја* 2 (1976): 659–668.
- Радовановић, Стеван. *Српске њспеникиње XIX века*. Београд: Образовно-васпитна и издавачка РО „9. мај“, Издавачко-штампарска ООУР „Стручна књига“, 1981.
- Радовановић, Стеван. *О знаменитим српкињама XIX века*. Земун: МОСТАРТ, 2006.
- Свирчев, Жарка. „Поетски еротопис Драге Дејановић“. *Књиженство: часопис за историју књижевности, рода и културе* 4 (2014):
<http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2014/zenska-knjizevnost-i-kultura/poetski-erotopis-drage-dejanovic#gsc.tab=0>
- Свирчев, Жарка (2018). *Драга Дејановић: њорипрећ њрећходнице*. Бечеј: Градско позориште Бечеј, 2018.
- Свирчев, Жарка. „Уреднице авангардних часописа“, *Књижевна историја* 175 (2021): 105–129.
- Шафарик, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности*. С немачког превеле Мирјана Д. Стефановић, Милана Мразовић. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2004.

Stanislava BARAĆ
Institute for Literature and Art, Belgrade

JULIJANA RADIVOJEVIĆ'S ALMANAC *TALIJA* (1829): FACTS, RECEPTION, SCHOLAR'S INTERPRETATIONS

Summary

One issued *Talijsa* (1829) is the first almanac in the Serbian language edited by a woman. The editor, Julijana Radivojević, also wrote all the articles, which used to be a case in the 18th and 19th Century European periodical praxis. From today's point of view, this almanac is equally important as the cultural fact of its epoch and the subject of later interpretation by scholars dedicated to the research of almanacs or women's literature. The paper showed how the act of gaining authorship in *Talijsa* was twofold: Julijana Radivojević gained *literary* authorship, and at the same time she gained literary authorship as *women's* authorship (because women's presence was rare in the overall European literary field in the first half of the 19th Century). The way of gaining the authorship (women's especially) that Julijana Radivojević conducted in her almanac was similar to how her work was (re)accepted and interpreted in scholarly studies after its publishing (Danilo Živaljević, Vlastoje Aksentijević, Krešimir Georgijević, Stevan Radovanović, Jovan Deretić, Magdalena Koh).

Keywords: Julijana Radivojević, *Talijsa*, almanacs, female authorship, literary genres, magazine genres, enlightenment, romanticism, Serbian literature, Stevan Radovanović.